UGC Approved Journal
Research Link
Since March 2002
An International, Registered & Refereed Monthly Journal :
Punjabi Literature
Research Link - 170, Vol - XVII (3), May - 2018, Page No. 133-134
ISSN - 0973-1628 ■ RNI - MPHIN-2002-7041 ■ Impact Factor - 2015 - 2.782

.ਗਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਮੋਮ ਦੇ ਲੋਕ' ਵਿਚਲੀ ਨਾਰੀ ਸੰਵੇਦਨਾ

ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਕਾਵਿ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਰਚਨਾ ਦੇਹ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਭਾਵੁਕ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਜੋ ਨਿੱਜੀ ਸੁਆਰਥਾਂ ਤੱਕ ਸਿਮਟਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਕਵੀ/ਆਲੋਚਕ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਦੇਹ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਵਿ-ਸੁਹਜ ਨਾ-ਮਾਤਰ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ .ਗਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਵਰਜਿਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ .ਗਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉੱਭਰਦੀ ਹੈ। ਜਗਤਾਰ ਦੀ .ਗਜ਼ਲ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਜੋ ਬਾਕੀ ਪਦਾਰਥਕ ਚੀਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਹੈ, .ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕ '.ਫਰੀਦਾ ਸੱਕਰ ਖੰਡੁ ਨਿਵਾਤ ਗੁੜੁ ਮਾਖਿਉ ਮਾਂਝਾ ਦੁਧੁ' ਦੀ ਯਾਦ ਦੁਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਦੀਪਕ ਕੁਮਾਰ

'ਮੋਮ ਦੇ ਲੋਕ'(2006) ਜਗਤਾਰ ਦਾ ਆਖਰੀ .ਗਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ (ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ .ਗਜ਼ਲਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ)। ਇਸ .ਗਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਸਦੀ ਅੰਤਰਮੁਖਤਾ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੇ ਟਕਰਾਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ। 1995 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਗਤਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚਲੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਬਦਲਾਅ ਜਗਤਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਆਯਾਮ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹਨ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਤਿੱਖਾ ਵਿਰੋਧ ਜਗਤਾਰ ਦੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਾਜਰ ਹੈ ਅਤੇ 'ਮੋਮ ਦੇ ਲੋਕ' ਵਿੱਚ ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਔਰਤ ਅਤੇ ਕਾਇਨਾਤ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਹੀ ਭਾਵਪੂਰਤ ਸ਼ਿਅਰ ਲਿਖੇ ਗਏ ਜੋ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿੱਚ ਬੰਨਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਔਰਤ ਖ਼ੁਦ ਵੀ ਬੇ-ਖ਼ਬਰ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਡੀ ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਾਇਨਾਤ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਬਾਰੇ ਜਗਤਾਰ ਬੜਾ ਚੇਤੰਨ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੁਆਲੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਅਣਦਿਸਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਵੱਲ ਜਗਤਾਰ 'ਜੁਗਨੂੰ ਦੀਵਾ ਤੇ ਦਰਿਆ' ਵਿੱਚ ਬੇੜੀਆਂ ਤੇ ਝਾਂਜਰਾਂ ਦੇ ਚਿਹਨ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਕੁੱਝ ਸ਼ਿਅਰ:

ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਵੱਖਰੀ ਸਦੀ ਹੈ।
ਅਜੇ ਵੀ ਕੈਦ ਹੈ ਔਰਤ ਅਜੇ ਵੀ ਸੁਲਘਦੀ ਹੈ।
ਸਭਾ ਅੰਦਰ ਜੋ ਕਹਿੰਦੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹੱਕ ਦੁਆਉਣੇ ਨੇ
ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਖਿਲੌਣੇ ਨੇ

ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਾਂਗ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹਨ। ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਹਿਮ ਮੁੱਦਾ ਔਰਤ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸੁਆਲ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਬਾਰੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਵਚਨ ਉੱਭਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਹੋਰ ਨਿਘਾਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਔਰਤ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣੀ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਸਕਣ ਦਾ ਕੋਈ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣ ਸਕਿਆ। 'ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨਾ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਔਰਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ, ਸੁਹਜ ਚੇਤਨਾ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਾਲ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸਵਾਰਿਆ ਸਜਾਇਆ ਹੈ।... ਪਰ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਅਜੇ ਤੱਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੋ ਕਦਮ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਧਰਤੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ'। ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਇਸਤਰੀਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ 'ਸੁਲਾਮਿਥ' ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਦ ਡਾਇਲੈਕਟਿਸ ਆਫ਼ ਸੈਕਸ' ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਕੇਵਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ। ਜਰੂਰਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸਤਰੀਕਰਨ ਦੀ ਇਸ ਯੋਨਵਾਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ ਜਾਏ।' ਨਾਲ ਹੀ ਰੈਡੀਕਲ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਡਾ. ਯੋਗਰਾਜ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੈਡੀਕਲ ਨਾਰੀਵਾਦ ਕਿਸੇ ਸਿਸਟਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਬਜਾਇ ਸਿੱਧਾ ਪੁਰਸ਼ ਨਾਲ ਟਕਰਾਅ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਸ਼ ਇੱਕ ਪੈਤਰਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਵਹਾਰ ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਔਰਤ ਦੇ ਹੱਕ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।' ਮਰਿਆਦਾ ਦੀ ਕੀਲ ਵਿੱਚ ਜਕੜੀ ਔਰਤ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇਖ ਸਕਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ।

ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਕਵਿਤਾ/.ਗਜ਼ਲ ਔਰਤ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਬਲੀ ਕਵਿਤਾ/.ਗਜ਼ਲ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ) ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਰੁਦਨਮਈ ਹੈ। ਡਾ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਕਵੀ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨੇ ਔਰਤ ਬਾਰੇ ਨਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਸ ਕਾਵਿ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸੀਮਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਨਾਰੀ ਕਾਵਿ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਤੱਕ ਸਥਗਿਤ ਕਰਕੇ ਔਰਤ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਿੱਥ ਥਾਪ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। 'ਇੱਥੇ ਔਰਤ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਵਜੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਇ ਮਰਦ ਨਾਲ ਔਰਤ ਦੀ ਬਰਾਬਰਤਾ 'ਤੇ ਜੋਰ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਮਰਦ ਦੇ ਪੂਰਨ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਅਮਲ ਨੂੰ ਅਣਦੇਖਿਆਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਹ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਕਰ ਦੇਣਾ (ਸਵਰਨਜੀਤ ਸਵੀ, ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ, ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਂਕੇ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ) ਵੀ ਇਸ ਕਾਲ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸੀਮਾ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਰਹੇ ਇਹ ਸੀਮਾ ਸਮੁੱਚੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ/.ਗਜ਼ਲ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋ.ਫੈਸਰ (ਪੰਜਾਬੀ), ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲਜ, ਬੁਢਲਾਡਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਜਗਤਾਰ ਦੀ ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਇੱਕ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਉਦਾਰਵਾਦੀ/ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਅਤੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਜਗਤਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿਤਵੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿੰਦੀ ਲਗਾ ਕੇ ਕਬਰ 'ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਗ ਲਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਲੱਖਣ ਪੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਗਤਾਰ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਵਾ ਜਾਂ ਬੇ-ਵਫ਼ਾਈ ਦਾ ਤਾਅਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੀ ਬੇਵਸੀ ਅਤੇ ਅਧੂਰੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਔਰਤ ਵਿਰੋਧੀ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਅਬਲਾ ਜਾਂ ਮਜਬੂਰੀ ਦਾ ਜਾਮਾ ਪੁਆਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਜੇ ਇੱਕ ਸਮੇਂ 'ਕਠਪੁਤਲੀ' ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਵੇਲੇ ਉਹੀ 'ਚੰਡੀ ਦਾ ਰੂਪ' ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਵੀ ਰਖਦੀ ਹੈ:

ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾ ਕੇ ਮਹਿੰਦੀ ਮੇਰੀ ਕਬਰ 'ਤੇ ਕੋਈ
ਕਲੀਆਂ ਚੜ੍ਹੌਣ ਆਇਆ ਪਰ ਅੱਗ ਲਾ ਗਿਆ ਹੈ।
ਬਿੱਛੂਆਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰਕੇ ਤਿਤਲੀ ਲੜਕੇ ਜਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਈ
ਸਿਰਜਿਆ ਇਤਿਹਾਸ ਉਸਨੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ ਵਰਗਾ।

ਜਗਤਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਘਰ ਇੱਕ ਮੂਲ ਇਕਾਈ ਹੈ ਜੋ ਬਾਕੀ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀ ਚਾਲਕ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਹੈ। ਔਰਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਘਰ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਜਗਤਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸ਼ਿੱਦਤੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ। ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਘਰ ਦਾ, ਘਰ ਦੇ ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਮੰਡੀਕਰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਉੱਥੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚਲੇ ਤਿੜਕਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਇਸ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਰੂਪ ਕਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਔਰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਟੁਟਦੇ ਘਰਾਂ' ਤੇ 'ਤਿੜਕਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ' ਵਿੱਚ ਦਮਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਦਮਨ ਪਰਿਵਾਰਕ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਵੀ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਘਰ ਦੀ ਚੀੜ੍ਹੀ ਸੰਸਥਾ ਉਸ ਦਾ ਦਮਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਤੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਘਰੇਲੂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਦਮਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੌੜੀ ਸੋਚ ਦਾ ਰੋਹਭਰੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਖੰਡਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਕਾਵਿ ਪਾਤਰ ਇਹਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਸਾਹਵੇਂ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਜਰਜਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਤੋਂ ਨਾਬਰ ਹੈ:

ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਸੀ ਕਠਪੁਤਲੀ ਵਾਂਗੂੰ।
ਸਭ ਦਾ ਹੁਕਮ ਬਜਾਇਆ ਉਸਨੇ ਚਾਬੀ ਵਾਲੀ ਗੁੱਡੀ ਵਾਂਗੂੰ।
ਆਦਮਜ਼ਾਦ ਹੈ ਕਿਉਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਕਠਪੁਤਲੀ ਵਾਂਗੂੰ।
ਉਸਦੀ ਹਸਤੀ ਤਾਈਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸਮਝੇ ਅਪਣੀ ਹਸਤੀ ਵਾਂਗੂੰ।

ਪਰ ਜਗਤਾਰ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਪਹਿਲੂ ਵੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਔਰਤ ਦਮਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮੱਗਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਕ ਹੈ। ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਧੱਕੀ ਔਰਤ ਇੱਥੇ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਔਰਤ ਘਰ ਨੂੰ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰਖਦੀ ਹੈ।ਉਹ ਮਾਂ/ਪਤਨੀ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਘਰ ਦੀ ਸਿਰਜਕ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝੀ ਹੋਈ ਵੀ ਉਹ ਸਕੂਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਲਈ ਸਕੂਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਸਮੱਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾ/ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਕਮਜੋਰ ਪੱਖ/ਧਿਆਨਯੋਗ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਤਿੜਕਣ ਅਤੇ ਇਕਹਿਰੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਬਣਦੀ ਉੱਸਰਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਹੇਰਵਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਕੂਨ ਭਰੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਾਵੀਂ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਸ਼ੰਕਾਲੂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਗੁਲਾਮੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਗਤਾਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਦੈਵੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ 'ਮੇਰੀ ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਂਗ ਔਰਤ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ, ਵਫ਼ਾ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਕਾਇਲ ਹੈ, ਵਾਰਿਸ ਤੇ ਕਾਦਰ ਯਾਰ ਵਾਂਗ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਉਗਲ ਸਕਦੀ।' ਉਸਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ ਘਰ ਦੀ ਕੈਦਣ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਿਰਜਕ ਹੈ:

ਨਾ ਇਸ ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਸਦਕਾ ਲਿਆ ਨਾ ਤੇਲ ਹੀ ਚੋਇਆ।
ਜਾਂ ਮੋਈ ਮਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਘਰ ਗਿਆਂ ਇਹ ਹਾਦਸਾ ਹੋਇਆ।
ਹੋ ਕੇ ਜੁਦਾ ਮੈਂ ਤੈਥੋਂ ਬੇ-ਅਰਥ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ,
ਮੈਂ ਸਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਅਰਥਾ ਇਕ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਹੋ ਕੇ।

ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਸ਼ਕ ਜਿਉਂ ਰਮਿਆ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸ੍ਰੋਤ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪੱਖ ਹੀ ਇਸ਼ਕ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਜਗਤਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ, ਪ੍ਰੀਤ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਹੀ ਘੱਟ ਸ਼ਿਅਰ ਮਿਲਣਗੇ ਪਰ ਔਰਤ ਦੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅਦਭੁਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਤੇ ਅਕੱਥੇ ਧਰਤ-ਚਿਤਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗੀ। ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਜਗਤਾਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਿਆਰ ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਪੱਖ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਪੱਖ ਪ੍ਰਗਟਾ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 'ਮੋਮ ਦੇ ਲੋਕ' ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਗਤਾਰ ਦੇ ਸ਼ਿਅਰ ਗੋਲਣਯੋਗ ਹਨ:

ਤੇਰਾ ਬਿਰਹਾ ਜੇ ਭਿਆਨਕ ਮੌਤ ਤੋਂ ਵੀ ਹੈ ਅਜੀਬ,
ਸੌ ਜਨਮ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਤੇਰਾ ਮਿਲਨ ਭਾਰੂ ਵੀ ਹੈ।
ਕੌਣ ਆਇਆ ਜਿਸਮ ਅੰਦਰ ਸਬਜ਼ ਮੌਸਮ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ।
ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ ਰੌਸ਼ਨੀ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਗੌਤਮ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ।

ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਕਾਵਿ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਰਚਨਾ ਦੇਹ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਭਾਵੁਕ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਜੋ ਨਿੱਜੀ ਸੁਆਰਥਾਂ ਤੱਕ ਸਿਮਟਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਕਵੀ/ਆਲੋਚਕ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਦੇਹ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਵਿ-ਸੁਹਜ ਨਾ-ਮਾਤਰ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਵਰਜਿਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉੱਭਰਦੀ ਹੈ। ਜਗਤਾਰ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਜੋ ਬਾਕੀ ਪਦਾਰਥਕ ਚੀਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਹੈ, ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕ 'ਫ਼ਰੀਦਾ ਸੱਕਰ ਖੰਡੁ ਨਿਵਾਤ ਗੁੜੁ ਮਾਖਿਉ ਮਾਂਝਾ ਦੁਧੁ' ਦੀ ਯਾਦ ਦੁਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਗਤਾਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਰੁਮਾਂਸ ਨਾ ਹੀ ਅਖੌਤੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਾਂਗ ਸੰਕੀਰਣ ਦਾਇਰਿਆਂ ਦਾ ਮੁਥਾਜ (ਭਾਵੇਂ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਰੁਮਾਂਸ ਪੱਖ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੀ ਹੈ), ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਹੁਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਾਂਗ ਦੇਹ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਣ ਦੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਾਵਿ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖ਼ਤਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਪਿਆਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਦੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਦੀ ਚਿਹਨਕ ਵੀ ਹੈ:

ਕੋਈ ਮਜਬੂਰੀ ਨਹੀਂ ਜੇ ਦਿਲ ਕਰੇ ਤਾਂ ਖ਼ਤ ਲਿਖੀਂ।
ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਚੋਂ ਫ਼ੁਰਸਤ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਖ਼ਤ ਲਿਖੀਂ।
ਰਾਜਗੁਮਾਲੋਂ ਆ ਗਿਆ ਮੈਲਾ ਖ਼ੱਤ ਬਰੰਗ,
ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜਗਤਾਰ ਜੀ ਕਦ ਮੁੱਕਣਾ ਬਨਵਾਸ।

ਯਕੀਨਨ ਜਗਤਾਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੀ ਸੁਰ ਵਿਲੱਖਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਰੋਸੇ ਗਿਲੇ ਤੇ ਮਹਿਜ਼ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਔਰਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਅਸਤਿਤਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ਼ਾਤਿਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਹੋਣ ਥੀਣ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਗਤਾਰ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਪਛਾਣ ਨਾਰੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨ ਸਿਰਜ ਸਕਦੀ ਹੈ।

☸☸

UGC Approved Journal
Research Link

Since March 2002

An International, Registered & Refereed Monthly Journal :
Punjabi Literature
Research Link - 170, Vol - XVII (3), May - 2018, Page No. 135-136
ISSN - 0973-1628 ■ RNI - MPHIN-2002-7041 ■ Impact Factor - 2015 - 2.782

ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ .ਗਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਸਾਮਿਗ੍ਰੀ ਦਾ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂਤਰਨ

ਪੰਜਾਬੀ .ਗਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਤੇ ਸੁੰਦਰਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਕੁਝ ਵੱਖਰੀ ਭਾਂਤ ਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲੋਕ-ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਗੋਰਖ, ਪੂਰਨ ਤੇ ਸੁੰਦਰਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪਕ ਹਨ। ਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ, ਸੁੰਦਰਾਂ ਸੰਸਾਰਿਕ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਗੋਰਖ ਵਰਜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਮਾਨਵ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਦਰਸ਼ ਸਿਰਜਣਾ ਅੱਜ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸਰਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੱਧਕਾਲੀ ਕੁਲੀਨ-ਵਰਗੀ ਪੂਰਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਤੇ ਲਘੂ ਹੋਂਦ ਹੰਢਾ ਰਹੇ ਪੂਰਨ ਲਈ ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਦੇ ਮਹਾਂਜਾਲ ਦੇ ਘੇਰੇ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਨਾਮੁਮਕਿਨ ਹੈ, ਸੁੰਦਰਾਂ ਦੀ ਹੂਕ, ਗੋਰਖ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਖਹਿਣ ਦੇ, ਫੇਰ ਦੱਸੀਂ ਪੂਰਨਾ, ਕਿ ਬੰਦਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕੀ।

ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ

ਸੱਭਿਅਤਾ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਅੱਡਰਾ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਵਜੂਦ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਜਾਂਗਲੀ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਚੇਤਨਾ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਮਾਨਵ-ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਉਥਾਨ ਦੀ ਵੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਮਹਾਂਨਗਰੀ ਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਸਿਖ਼ਰਾਂ ਛੂਹ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆਂ ਇਹ ਕਿਆਸ ਕਰਨਾ ਵੀ ਔਖਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਦੇ ਮਨੁੱਖ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਦੂਸਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਹੁਦਰਾ ਤੇ ਅਸੱਭਿਯ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਸਲਾਹੁਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਅੱਜ ਜਿਸ ਮੁਕਾਮ 'ਤੇ ਆ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਜਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਰੂਪ ਧਾਰਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਮਨੁੱਖ ਵਾਪਸ ਉਸੇ ਰਾਹੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪੈ ਗਿਆ ਜਿੱਥੋਂ ਉਹ ਅਗਾਂਹ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰਿਆ ਸੀ ? ਅਤਿ-ਵਿਕਸਿਤ ਯਾਂਤ੍ਰਿਕ ਸੱਭਿਅਤਾ ਤੇ ਮੁਨਾਫ਼ਾਖੋਰੀ ਨੂੰ ਪਰਣਾਇਆ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀਆਂ ਲੋਕ-ਹਿਤਾਇਸ਼ੀ ਤੇ ਮਾਨਵ-ਹਿਤਕਾਰੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਖੋਰਾ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਧਿਰਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਵਿ-ਸਿਰਜਣਾ ਵੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਅਮਲ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਅਮਾਨਵੀਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਤਹੀਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ .ਗਜ਼ਲ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਸਿਨਫ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗੀਤਕ ਸਮਰੱਥਾ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪਕੜਿਆ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਅਵੇਚਤਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਅਵਚੇਤਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਲੋਕਧਾਰਾ ਰਾਹੀਂ ਨਿਰੰਤਰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੇ ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੱਕ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਮੁੱਲ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨ ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ, ਸੂਝ-ਬੂਝ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਜ਼ਰੀਏ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਲੋਕ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਕਾਲੀ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਵਿਤਾ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁੱਲ-ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਸੁਤੇ-ਸਿਧ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ-ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਪਕੜ ਜਿੱਥੇ ਕਵੀ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਘਾੜਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਕਈ ਵਾਰ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ-ਸਮਝੇ ਲੋਕ-ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਬੇਬਾਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਵੀ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਾਇਰ ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਰੋ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਅਜਿਹੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਹਿਤਿਆਤ ਜ਼ਰੂਰ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸੁਰਜੀਤ ਜੱਜ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ,

ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਪੀਡੀ ਪਕੜ ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਇਰ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਬੋਧ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਜਨਮਾਨਸ ਦੀ ਸਮਝ ਦੇ ਮੇਚ ਆਉਣ ਗੋਚਰਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਕਾਵਿਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦੀ ਵੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।(1)

ਪੰਜਾਬੀ .ਗਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਿਅਰ ਹਾਸਿਲ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਦੇ ਹਨ। ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪਸਰੇ ਪ੍ਰਾਕਿਰਤਕ ਜਗਤ ਦੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝਦਿਆਂ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਅਮਲ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਬੌਧਿਕ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਆਰੰਭ ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਸੀ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਮਾਜ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੰਗਲ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸੱਭਿਅਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਪਰੰਤੂ

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ (ਪੰਜਾਬੀ), ਏ· ਐਸ· ਕਾਲਜ, ਖੰਨਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤੀਕਰਨ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੇ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਪੇ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਆਗ਼ਾਜ਼ ਸੀ ਸਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦਾ। ਕੁਝ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਬੜੇ ਹੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ,

ਖ਼ਾਕ ਸੀ, ਪੁਸ਼ਪ ਸੀ, ਨੀਰ ਸੀ, ਅਗਨ ਸੀ
ਬਾਝ ਪਹਿਰਾਵਿਆਂ ਵੀ ਕਦੋਂ ਨਗਨ ਸੀ
ਬੱਸ ਇਹ ਬੰਦੇ ਨੇ ਪੱਤੇ ਜਦੋਂ ਪਹਿਨ ਲਏ
hœgeI ngnqwdI khwxI SurU [2]

ਕਵੀ ਦੁਆਰਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਇਹ ਸ਼ਿਅਰ ਪਰਤ-ਦਰ-ਪਰਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਰਮਜ਼ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਬੰਦੇ ਦੁਆਰਾ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਪਹਿਨਣਾ' ਉਸ ਦੀ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ 'ਨਗਨਤਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ' ਦਾ ਆਗ਼ਾਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ 'ਨਗਨਤਾ' ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਵਾਰਥੀ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਨ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਬੁਣਤਰਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬੁਣੀਆਂ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਕੜ ਕੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਸਵਾਰਥੀ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਕੁਝ ਪਦਾਰਥਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਹਿਤ ਵਰਤਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਜ ਦਾ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁੱਠ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਗ਼ੁੰਮਰਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਤ ਇਹ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਅੱਜ ਹਰ ਸੁਚੇਤ ਮਨੁੱਖ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਘਿਰਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ,

ਨੱਚਣ ਤਾਂ ਕੀ ਪਹਿਨ ਕੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਰਜਿਤ ਹੋਇਆ ਤੁਰਨਾ ਵੀ,
ਪਾਜ਼ੇਬਾਂ ਦਾ ਮਹਿੰਗਾ ਜੋੜਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। [3]

ਸ਼ਾਇਰ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤਿਆਂ ਗਿਆ ਚਿੰਨ੍ਹ 'ਪਾਜ਼ੇਬ' ਜਿੱਥੇ ਸਾਡੇ ਉਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੁਹਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਦਾ ਖੇੜਾ ਝਲਕਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ 'ਮਹਿੰਗਾ' ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਉੱਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਰਹੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਰਕ ਸੁਹਜ ਨੂੰ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਕੁਹਜ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ ਹੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਤੱਤ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਅਨੇਕ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝੱਲ ਕੇ ਵੀ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਪਹਿਰੇਦਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਸਿਰੜੀ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਈਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਬਲਕਿ ਲੋਕ-ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਲੋਕਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਵਾਲੇ ਲੈ ਕੇ ਲੋਕ-ਵਿਰੋਧੀ ਤਾਕਤਾਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲੜਨ ਦੇ ਅਹਿਦ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ,

ਇਹ ਤਪਦੀ ਰੇਤ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਸਤਾ ਠੀਕ ਹੈ ਮੇਰਾ,
ਇਹ ਸੜਦੇ ਪੈਰ, ਠਰਦੇ ਦਿਲ, ਮੇਰੇ ਸੱਚ ਦੇ ਗਵਾਹ ਬਣਦੇ।

ਜੇ ਰਾਂਝੇ ਨਾ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਵੀ ਨਾ ਬਣਦੇ ਅਸੀਂ ਕੈਦੋਂ,
ਅਸੀਂ ਜਾਂ ਨਾਥ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਲੁੱਡਣ ਮਲਾਹ ਬਣਦੇ। [4]

ਇਸ 'ਚ ਵੀ ਗੋਬਿੰਦ, ਈਸਾ, ਦੀਪ ਵਰਗਾ ਕੁਝ ਤਾਂ ਹੈ,
ਆ ਪਰਖ ਲੈ, ਸੀਸ ਮੇਰਾ ਵੀ ਕਦੇ ਝੁਕਣਾ ਨਹੀਂ। [5]

ਪੰਜਾਬੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਤੇ ਸੁੰਦਰਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਕੁਝ ਵੱਖਰੀ ਭਾਂਤ ਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲੋਕ-ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਗੋਰਖ, ਪੂਰਨ ਤੇ ਸੁੰਦਰਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪਕ ਹਨ। ਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ, ਸੁੰਦਰਾਂ ਸੰਸਾਰਿਕ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਗੋਰਖ ਵਰਜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਮਾਨਵ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਦਰਸ਼ ਸਿਰਜਣਾ ਅੱਜ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸਰਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੱਧਕਾਲੀ ਕੁਲੀਨ-ਵਰਗੀ ਪੂਰਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਤੇ ਲਘੂ ਹੋਂਦ ਹੰਢਾ ਰਹੇ ਪੂਰਨ ਲਈ ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਦੇ ਮਹਾਂਜਾਲ ਦੇ ਘੇਰੇ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਨਾਮੁਮਕਿਨ ਹੈ,

ਸੁੰਦਰਾਂ ਦੀ ਹੂਕ, ਗੋਰਖ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਖਹਿਣ ਦੇ,
ਫੇਰ ਦੱਸੀਂ ਪੂਰਨਾ, ਕਿ ਬੰਦਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕੀ। [6]

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਟੈਕਸਟ ਸਾਡੇ ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦੀ ਇਸ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸੰਦਰਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਵ-ਇਤਿਹਾਸਕਤਾ ਸਾਹਿੱਤਕ ਟੈਕਸਟ ਨੂੰ ਖ਼ੁਦਮੁਖ਼ਤਿਆਰ, ਇਕਾਂਗੀ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅਜਿਹੀ ਸਿਰਜਣਾ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਾਹਿਤਕ ਟੈਕਸਟ ਆਪਣੇ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ, ਮਾਪਦੰਡਾਂ, ਨੇਮਾਂ, ਰੂੜ੍ਹੀਆਂ, ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ- ਪਰ ਇਹ ਸੰਵਾਦ ਬਹੁ-ਮੁਖੀ/ਬਹੁ-ਧਰਾਤਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਵ-ਇਤਿਹਾਸਕਤਾ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਾਵਾਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਹਿਤਕ ਟੈਕਸਟ ਪ੍ਰਤੀ ਅਤਿ ਦੀਆਂ ਰੂਪਵਾਦੀ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਉਂਦੀ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ, ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਤਨ ਨਿਸ਼ਚਤਾਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੋਂ ਆਕੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।[7] ਇਸੇ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਪੂਰਨ ਦਾ ਕਾਵਿ-ਬਿੰਬ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਆਦਰਸ਼ਹੀਣ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਚੁਫ਼ੇਰੇ ਉਸਰਿਆ ਸਮਾਜ ਪੂਰਨ ਵਰਗੇ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਵਰਗੇ ਚਰਿਤਰ ਦੀ ਕੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਸਵਾਰਥੀ ਰੁਚੀਆਂ ਨੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਚਰਿਤਰ ਦੇ ਵਿਗਸਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ,

ਤੇਰੇ ਜਤ ਸਤ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਰੇ ਤਰਲੇ ਤੋਂ ਵਧੀਕ,
ਪੂਰਨਾ ਇਸ ਕਲਯੁਗੀ ਖੂਹ ਦੀ ਉਚੇਰੀ ਮੌਣ ਹੈ। [8]

ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਸਾਮਿਗ੍ਰੀ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਤਰਨ ਰਾਹੀਂ ਜਿੱਥੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਿਕਤਾ ਤੇ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਕੁਰੇਦ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸੰਦਰਭ ਤੇ ਅਰਥ ਸਿਰਜਦਿਆਂ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਸੋਝੀ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ :

(1) ਜੱਜ, ਸੁਰਜੀਤ : ਪੰਜਾਬੀ ਗ਼ਜ਼ਲ : ਸੰਵੇਦਨਾ ਤੇ ਸਰੋਕਾਰ, ਪੰਨਾ 155.

(2) ਪਾਤਰ, ਸੁਰਜੀਤ : ਸੁਰਜ਼ਮੀਨ, ਪੰਨਾ 14.

(3) ਕੋਹਾਰਵਾਲਾ, ਗੁਰਤੇਜ : ਪਾਣੀ ਦਾ ਹਾਸ਼ੀਆ, ਪੰਨਾ 14.

(4) ਸੁਰਜ਼ਮੀਨ, ਪੰਨਾ 26.

(5) ਕੁਲਵਿੰਦਰ : ਨੀਲੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਦਾ ਸੇਕ, ਪੰਨਾ 33.

(6) ਜੱਜ, ਸੁਰਜੀਤ : ਮੈਂ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਲਵਾਂਗਾ, ਪੰਨਾ 24.

(7) ਡਾ. ਯੋਗਰਾਜ : ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰੀ : ਸਮਕਾਲੀ ਸੰਦਰਭ, ਪੰਨਾ 154.

(8) ਜਸਵਿੰਦਰ : ਅਗਰਬੱਤੀ, ਪੰਨਾ 20.

❁ ❁